

Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2018 / Volume: 6, Issue: 12, July 2018

EFSANE VE MİTOLOJİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE EFSANE MİTOLOJİ İLİŞKİŞİ

**General Evaluation On Legend And Mythology And Legend Mythology
Relation**

Sibel KARDENİZ YAĞMUR*

ÖZ

Efsane, anlatıma dayalı bir halk edebiyatı türüdür ve sanatlı bir anlatıma sahip olmayışıyla destandan ayrılır. Efsaneler çoğunlukla olağanüstü olayları, insanüstü güçleri ele alır, olayları gerçekten uzaklaştırarak anlatır ve konusu bir kişi, bir yer veya bir olaydır. Efsanelerde kısmen kutsiyet vardır. Efsaneler dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili, tarihi, tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine ve dini olmak üzere sınıflandırılır. Mitoloji tarih öncesine dayanan efsane olarak tanımlanır. Mitoloji teogonik mitler, kozmogonik mitler, antropogonik mitler, eskatolojik mitler olarak sınıflandırılır. Mitoloji, ilk insanın bilimi ve toplumların bilinçaltıdır. Bu çalışmada, efsane ve mitoloji ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme yapılmış ve efsane mitoloji ilişkisi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mit, Efsane, Mitoloji

ABSTRACT

Legend is a kind of folk literature based on narrative, and is separated from destiny by lack of an artistic narrative. Legend s mostly deal with extraordinary events, superhuman powers, tell the events by moving away from reality and subject is a person, a place, or a cause. Part of the legends are sacred. The legends are classified as legend on the creation and the end of the world, legend on history, legend on extraordinary persons and creations, and legend on religion. Mythology is defined as a legend based on prehistoric. Mythology classified as teogonic myths, cosmogonic myths, anthropogonical myths, eskatological myths. Mythology is the science of the first man and consciousness of the first consciousness of societies. In this study, a general evaluation on mythology and mythology relation was made.

Keywords: Myth, legend, mythology

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Türk Dili Uzaktan Eğitim, sibelkaryag@hotmail.com

Giriş

Efsane

Efsane, anlatıma dayalı bir halk edebiyatı türüdür. Batı dillerinde “legend” (Türk Ansiklopedisi, 1966:394) kelimesiyle ifade edilmektedir. Yunancada ise efsane karşılığı olarak “mitos- mit”(Erhat,1972: 5-7) sözcükleri kullanılmaktadır. Efsane kelimesinin kendisi Farsça “fesane”(Develioğlu, 1962:312) kelimesinden gelir. Türkçede efsane karşılığı olarak “söylence”(Püsküllüoğlu, 1984) kelimesi önerilmiştir. Bazı sözlük ve ansiklopedilerde efsane için şu tarifler yapılıyor:

Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat’inde efsaneyi “Dillere düşmüş, meşhur olmuş hâdise”(Develioğlu, .245) olarak tanımlar.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük’te: “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence. Gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye. Bir tarafı az çok tarihe dayanmakla beraber inanılmaz olgularla süslü olan halk hikâyesi.”(Büyük Türkçe Sözlük) olarak veriliyor.

Ansiklopedim.net’te efsane: “*Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları ve olayları konu edinen imgesel öykülere verilen ad. Sözcüğün Türkçe karşılığı söylencedir” diye tanımlanır. Efsanelerde gerçeklik payı olmakla birlikte, tümüyle bir gerçeklik yoktur. Olaylar ve kişiler abartılarak ve olağanüstü özellikler katılarak anlatılır. Taş Bebek, Kara Koyun, Sarı Kız, Boş Beşik, Kırkpınar çok sayıdaki söylencelerimizden yalnızca birkaçıdır. Söylenceler; halkın inanışını, gelenek ve göreneğini, kültürünü yansıtan, iyi işlenip değerlendirilmeleri durumunda hem halk edebiyatının yetkin örneklerini sunması hem de çıkarılacak dersler bakımından önem taşıyan edebiyat ürünleridir. Eflâtun Cem Güney, Ali Püsküllüoğlu, Yalvaç Ural, Yaşar Kemal gibi yazarlarımız Anadolu efsanelerini derleyerek kitaplaştırmışlardır.*” (www.ansiklopedim.net)

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde: “Edebiyatta, tabiatüstü nitelikler gösteren kişilerin hayatlarını, halk muhayyilesinin veya şairlerin meydana getirdiği tarih olaylarını anlatan, olağanüstü olaylarla süslü hikâyelere verilen isimdir.”(Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1979:7)

Bu tanımlardan hareketle, efsane için şu tespitlerde bulunabiliriz:

- a. Efsaneler, anonim halk edebiyatı ürünleridir. Bunlar dilden dile anlatılmış, bir kısmı çok eski, hikâyelerdir.
- b. Efsanelerin konusu bir kişi, bir yer veya bir olaydır.
- c. Efsaneler inandırıcılık vasfını taşırlar.
- d. Efsanelerde çoğunlukla olağanüstülükler vardır.
- e. Efsanelerde kısmen kutsiyet vardır.

f. Efsaneler belirli bir şekli olmayan, sanat kaygısı taşımayan, konuşma diliyle anlatılan kısa halk anlatımlarıdır.

Efsaneleri sınıflandırmak suretiyle konuya biraz daha açıklık getirelim:

A. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler.

B. Tarihi efsaneler: Tabii ve meskûn yerlerin, binaların, milletlerin, hükümdar sülâlelerinin, sosyal sınıfların kaynağını anlatan efsaneler ile hazineler, felâketler, tabiatüstü canavarları öldüren tarihi kahramanlar, savaşlar, fetihler, istilâlar, kurulu düzene baş kaldırmalar, toplumu etkilemiş kişiler, aşk ve aile hayatı konularını ele alan efsanelerdir.

C. Tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine efsaneler: Alın yazısı, ölüm ve ötesi, tekin olmayan yerler, yerlerin ve hayvanların sahipleri (koruyucuları), cinler, periler, ejderhalar gibi tabiatüstü varlıklar, hastalık ve sakatlık getiren varlıklar, şeytan, tabiatüstü güçleri olan kişiler, mitolojik nitelikte hayvan ve bitkiler üzerine anlatmalar bu gruba girer.

D. Dini efsaneler: Bu efsanelere **menkıbe** de denir. Kutsiyet taşırlar. Genellikle İslâm diniyle ilgili efsanelerdir.

Efsane; kişi, olay ve yer hakkında söylenen, inandırıcılık özelliği taşıyan, çoğunlukla olağanüstülüklerle yer veren, geçmişin derinliklerine dayanan, kısa, yalın, ağızdan ağıza aktarılan, belli bir üslubu ve şekli olmayan anonim halk anlatımlarıdır.

Mitoloji

Büyük Türkçe Sözlük'te mit “*Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos. Efsaneleşen kavram veya kişi..*” (Büyük Türkçe Sözlük) olarak tanımlanır. Ansiklopedim.net’de ise “Mitoloji, Belirli bir uygarlığa ya da dinsel geleneğe özgü inançları, uygulamaları, kurumları ya da doğa olaylarını açıklamak amacıyla görünüşte gerçekten yaşanmış olayları aktaran, ama özellikle ayin ve törenlerle bağlantılı, çoğunlukla kökeni bilinmeyen ve en azından kısmen geleneğe dayanan söylenceler toplamı..” (www.ansiklopedim.net) şeklinde tarif edilmiştir.

Ansiklopedim.net mitoloji için “*söylenceler toplamı*” diye tanımlar. *Söylenceler, olağan insan yaşamının dışında kalan, ama onun temelini oluşturan örnek durum ve olaylarla insanüstü yaratıkların eylemlerini anlatır. Söylence özelliklerine edebiyat türlerinde sıkça rastlanmaktadır. Doğaya ya da insan yaşamına ilişkin kimi özelliklerin kökenini ve nedenlerini açıklayan öyküler buna örnektir. Çağdaş mitoloji araştırmaları, 19. yüzyıl başlarında romantik akımla birlikte ortaya çıkmıştır.*”(www.ansiklopedim.net)ifadesini kullanmaktadır.

Behçet Necatigil bu konuda şöyle diyor: “...ilkel insan topluluklarının, evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını

çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öyküler...”(Necatigil, 1978:7)

Mitoloji değişik şekillerde sınıflandırılmaktadır. En genel sınıflandırma şöyledir:

1. Teogonik mitler: Tanrıların nereden geldiklerini ve onlarla ilgili olayları anlatan mitler.
2. Kozmogonik mitler: Evrenin meydana gelişini anlatan mitler.
3. Antropogonik mitler: İnsanın meydana gelişini ve yaratılışını anlatan mitler.
4. Eskatolojik mitler: İnsanın ve evrenin geleceğini, kıyameti, ölüm ve ölüm sonrasını anlatan mitler.

Mitoloji, ilk insanın kâinatı adlandırma, tanımlama ve izah etmesinden doğmuş bir sistemdir. Mitoloji, ilk insanın bilimi ve toplumların bilinçaltıdır.

Mitlerin doğuşuyla ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmışsa da bunların hiçbiri tatmin edici olamamıştır. Bu görüşlerin başlıcalarını şöyle özetleyebiliriz: Mitolojide temel rolü dil oynamıştır(Max Müller), ilkel zihniyetten doğmuştur(A. Lang, Salomon Reinach), mitler astronomi ve meteoroloji olaylarını, esrarlı görüntü ve anıtları yorumlama ihtiyacından doğmuştur(Clemont), mit temaları tarihi olaylardan çıkmıştır(Dumezil), mitler dinlerden doğmuştur(Victor Berard). En yaygın görüş mitlerin dinlerden doğduğu görüşüdür.(Çoruhlu, 1998:12)

Efsanelerin kaynağı daha çeşitli ve belirgindir. Din, mitoloji, tabiatı anlama ve açıklama ihtiyacı, toplumu etkileyen kişi ve olaylar, korkular, tabiatüstü olaylar, hatta yapılar efsane için birer kaynak teşkil eder. Kısaca inançlarımız efsane doğurmaktadır.

Materyal Metot

Efsane ve mit birbirine, inanma yönünden en yakındır. Her ikisinde de anlatılan, gerçek olarak kabul edilir. Anlatıcı veya dinleyici efsane ve miti gerçek olarak görür. Ancak mitte dinleyeninin inancına göre bu gerçeklik olur veya olmaz. Efsane ve mitoloji; zaman, mekan, şahıs ve olay yönünden değerlendirerek karşılaştırılacaktır.

Tartışmalar

Efsane-Mitoloji İlişkisi (Karşılaştırma)

En genel ifadeyle efsane ve miti; zaman, mekan, şahıs ve olay yönünden değerlendirerek karşılaştırabiliriz:

Zaman

Efsanelerin zamanı mitlerin zamanından daha yakın bir geçmiştir. Mitlerdeki zaman tarih öncesine aittir. Diğer tarafta, efsanelerin zamanı tarihi

zamandır. Mitolojik efsanelerde zaman tarihi olmaktan çıkar. Herhangi bir zamana yerleştirilemeyecek efsaneler olabileceği gibi, kesin bir tarihi ifade eden, gerçek zamana dayanan efsaneler de vardır. Yaptığı hırsızlık sonucu yapağı tarağı başına geçirilen kişi, kirpi olmuştur. Bu kısa efsanenin zamanını kestirmek mümkün değildir. Bu, mitolojik bir efsane olduğundan zamanı belirsizdir.

Kıbrıs'a çıkarma yapacak komando birliğinin erleri seçilirken kısa boylu, çelimsiz bir askeri saf dışı bırakılır. Çıkarmaya katılmayı son derece arzu eden bu erin isteği daha sonra kabul edilir. Çıkarma günü, Girne'ye ilk çıkanlar arasında bu er de vardır. Harekâtın 3. gününde bir yemek molası esnasında bu er oradan ayrılır, ileride bir köprüden geçerek gözden kaybolur. Onu bulmak için gidenler de izine rastlayamazlar. Bir müddet sonra er beraberindeki dokuz-on miğfer ve bazı silâhlarla çıkagelir. Neşeli bir şekilde getirdiklerini ortaya koyar. Yemekten sonra o eri hiç kimse bir daha görememiştir.(Çoruhlu, 1998:12) Bu efsanedeki zaman 1974 yılı olup yakın bir geçmiştir. Mitolojideki zaman ise tayin edilemez. Gerçekte böyle bir zamanın olup olmadığı da bilinmez. Ve genel bir ifadeyle **eski çağ** diye adlandırılır.

Mitoloji tarih değildir. Tarihi olaylar da mitolojinin sahasına girmez. Çin kaynaklarında Mete ile ilgili verilen şu bilgide de görülüyor ki mitteki zaman kavramı çok belirsizdir:

“Üçüncü yüzyıldı tam, çok önceydi İsa'dan,

Bir fırtına kopmuştu, Taşmıştı İç Asya'dan.”(Ögel, 1997:14)

Yakut Türklerinin Ay'daki lekeleri anlamlandırmalarını anlatan şu mitteki zaman için hiç bir fikir öne sürülemez:

“Annesiz bir kız varmış, sılıkla su taşımış;

Üvey anne yüzünden, kız sabrını taşımış.

Kadın alayla dermiş, kız biraz geç kalınca:

‘Büyük adam olursun, Ay-Gün seni alınca!’

Kız gece suya gitmiş, dua etmiş gönlünce;

Ay hemen yere inmiş, kızı yerde görünce.

Kız saklanmış korkuyla, bir fundanın dibine.

Almış kızı fundayla, Ay götürmüş evine.”(Ögel,1997:52)

Ay'ın yüzeyinde bulunan lekeler, bir sırığın ucuna iki kova takmış bir kızın yürüyüp durduğunu göstermektedir.

Mitolojik kahramanların ne zaman yaşadığı bilinmemektedir. Tarih kaynaklarında Oğuz Kağan diye bir Türk büyüğüne rastlanmamaktadır. Ancak Oğuz Kağan'ın yaşamış olduğu bilinmekte, ne zaman yaşadığı bilinmemektedir.

Artık bilim adamları mitlere uydurulmuş hikâyeler olarak bakmamaktadır. Mitler kutsal sayıldığı ve topluma model olduğu için ilkel toplulukların anladığı biçimde, yani gerçekleri anlatan öyküler olarak ele alınmaktadır.

Yer (Mekân)

Mitlerdeki olayların geçtiği yer başka bir dünyadır. Dünyadan daha evvelki bir dünyadır. Bu dünyadan, üzerinde yaşadığımız dünya adeta kontrol edilir, yönetilir. Mitlerin dünyası bitmiş dünyadan ziyade varlığını devam ettiren manevi bir âlemdir. Efsanelerdeki yer günümüz dünyasıdır. Olaylar yer kürede geçmektedir. Efsanelerde yer iki şekilde söz konusudur. Hem yerle ilgili efsaneler vardır, hem de efsanelerin gerçekleşme mekânı yeryüzüdür. Efsanelerin bir kısmı dağ, göl, şehir, köy, nehir, tepe, semt oluşumlarıyla ilgilidir. Bunun yanı sıra binaların kaynağı, hazineler, savaşlar, felâketler, kahramanlarla ilgili efsaneler bu dünyada cereyan etmektedir.

Vaktiyle Sürmeli Çukuru'nda iki kız kardeş varmış. Bunlar birlikte dolaşır, evlerinin odun ihtiyacını karşılamış. Bir gün evlerine götürmek üzere ormanda odun hazırlayıp bağlarlar. Sıra sırtlarına yüklemeye gelince büyüğü: “Bacım, kurbanın olayım, gel şu yükü sırtıma yükleyiver.” der. Bacısı odunları ablasının sırtına yüklemeyiz. Ona acı bir cevap vermekten de geri kalmaz: “Ben senin hizmetçin değilim ki kaldırayım. Kocaya gitmekte benden çabuk davranırsın da bir çöpü mü sırtına yükleyemiyorsun?” İki kardeş kavga etmeye başlar. Dövüşmekten yorgun düşerler ve birbirlerine beddua ederler, küçük kız büyüğüne “Allah seni öyle bir dağ etsin ki yaz kış üstünden kar eksik olmasın.” Büyük de küçüğüne “Sen de öyle bir dağ olasın ki başından yılan, çıyan eksik olmasın.” der. Her ikisinin de duaları kabul olur. Biri Büyük Ağrı Dağı, diğeri Küçük Ağrı Dağı olur. Büyüğünün başında kar, küçüğünün başında yılan, çıyan eksik olmaz (Sakaoğlu, 1989:25). Bu efsanedeki mekân dünyaya aittir.

Mitlerin dünyası gerçek dünyadan birçok yönüyle farklıdır. Bir açıdan bu dünyanın bozulmuş şeklidir. Başka bir açıdan tamamen kendisine özgüdür.

Şamanist inançtaki kökleri yerin altında, gövdesi yeryüzünde ve dalları gökyüzünde olan “Hayat Ağacı” bu dünyayla bağlantılı bir mekânı işaret ediyor. Diğer tarafta uzayın sonsuzluğu tanrının mekânıdır. Gökyüzü Türk mitolojisinde birçok kutsal unsurun barınağıdır. Bundan esinlenilerek devlet ve toplum düzeni kurulmuştur (çadırın şekli). Yakut Türklerine göre gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç dünya vardır. Yeryüzü için orta (ana) dünya derler. Dünya da sekiz köşeli olarak tasavvur edilir.

Dünyadaki ve dünya dışındaki dağlar mitolojimizin diğer önemli mekânlarındandır. Kafdağı, dünyayı kuşatmış, semaya mavi rengi veren dağ olarak düşünülür. Bu dağın sakini ise Anka'dır. Göktürklerin türeyişi ve Ergenekon'da Türklerin çoğalmaları dağlar arasında olmaktadır. Bu mekânlar mitolojik dünyayla mağaralar vasıtasıyla bağlantılıdır.

Altay Şamanizminde yerin bir baca deliği vardır. Yer altında dolaşan Şamanlar bu deliği kullanırlar. Yakut Türklerine göre, Gök- Tanrı'nın tahtı süt gibi ak bir dağ üzerindedir. Bu dağın üzerinde de süte benzer bir deniz mevcuttur.

Yaratılış mitlerinde, başlangıçta evrenin nasıl bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Altay yaratılış mitinde bu mekân şöyle tasvir edilir:

“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer;
Uçsuz bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer.
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu bir katı yer, bir bucak.”(Ögel,1997:77)

Başka bir yerde:

“Yerin yer olduğunda, sular yeri sarardı,
Ne gök, ne ay, ne güneş, ne de bir dünya vardı.
Tanrı uçar dururdu, insanoğluya tekti.”(Ögel, 1997: 76)

Mitlerde deniz ve ırmaklar da önemli birer mekândır. Oğuz-Han'ın çocukları adlarını bu mekânlardan alırlar(Gök-Han, Ay-Han, Deniz-Han). Bu yerler bağımsız yani insandan ayrı değildir. Türkler tabiatla manevi bir bağ kurmuşlardır. Oğuz-Han, göğün ve yerin kızlarıyla evlenir.

Bu yerlere bağlı olarak zikredilmesi gerekli olan bir diğer mekân ise mağaralardır. Göktürklerin atası bir mağaradan içeri girmiştir (Bir çocuğu büyüten ve ondan hamile kalan kurt mağaraya sığınır.).

Altay Türklerindeki bakır gök, demir yer motifi her iki unsura verilen kutsiyetin ifadesidir.

Batı Türkleri göğü ve yeri yedişer katlı olarak düşünmüşlerdir. Yerin altındaki katlarda kötü ruhlar yaşar, gökte ise iyi ruhlar ve tanrı yaşamaktadır. Yine Türklerde bazı yerler kâbe toprağı gibi kutsal sayılmıştır (Ötüken).

Yenisey kıyısında oturanlar, dünyanın bütün düzeninin bu ırmağa göre kurulduğuna inanırlardı. Onlara göre dünya kuzeyden güneye doğru uzanıyor ve dünyanın diğer bölgeleri de Yenisey nehrine paralel olarak sıralanıyordu. Yenisey ırmağı kaynağını cennetten alarak yere inmekte ve dünyanın sonu sayılan Kuzey Buz Denizi'nde sona ermektedir (Ögel, 1997:143).

Yakut Türkleri Lena ırmağını dünyanın ortasından geçen bir ırmak olarak görürler.

Budist düşüncede yedi bölge ve yedi deniz dünyayı oluşturur. Türklerde gök, tanrının mekânıdır. Gök çıığığının dönüşü insanların kaderini etkiler. Mekânı bir ruha büründüren Türkler, Büyükayı yıldız kümesini aç kalmış birer kurt olarak

düşünürler. Bunlar Küçükayı'nın iki aygırını, yakalayıp yemek için kovalamaktadırlar.

Kalmuklarda insanın başlangıçta tanrıyla birlikte gökte yaşadığı inancı vardır:

“İnsanoğlu yaşarmış, tanrının göklerinde,
Ne suç ne günah varmış insanın köklerinde.
İhtiyaç duymazlarmış, ne aya ne de güneşe,
Tanrıyla yaşarlarmış, yokmuş gerek bir eşe.”(Ögel,

1997:49)

Kutup Yıldızı'nın bulunduğu yer göğün kapısı olarak algılanır. Bu delikten Şamanlar tanrıyla irtibata geçerler. Bu kapı insan dünyasıyla gökteki ruhlar dünyası arasında bir sınırdır.

Yakut Türklerine göre göğün, yıldızların ve yerin yaratılışı:

“Tanrı bir çadır kurmuş, yeryüzüne kaplamış,
Gökyüzü çadır olmuş, dünyamızı saklamış.
Göğü kötü ruh basmış, yere inmesin diye;
Tanrı çadırı açmış, bir koca direk ile.
Bu direk dünyanın tam ortasından uzarmış,
Kutup Yıldızı'nı da tam altından tutarmış.
Bu çadır dışındaki uzay aydınlık imiş,
Kubbenin içindeki yer ise karanlıkmış.
Dünya aydınlık olmuş, tanrı delikler açmış,
Delikler yıldız olmuş, dünyaya ışık saçmış.”(Ögel,

1997:67)

Yakutlara göre dünya Baykal gölündeki bir balığın sırtındadır. Türkler dünyayı dört köşeli olarak bazen öküzün boynuzunda, bazen de balık sırtında düşünmüşlerdir (Çoruhlu,1998:90).

Görülüyor ki mitolojinin mekânı son derece fantastiktir. Gerçek dünya dahi mitolojik bir hâl almıştır. Türkler evreni cansız ve durağan olarak görmemiştir. Evreni bir cana büründürerek izaha çalışmışlardır.

Efsanelerde değiştirilmiş veya hayal ürünü bir dünya yoktur. Olaylar gerçek dünyada olup biter. Bazen efsanelerdeki mekân belirsizleşir, tam olarak olayın geçtiği yer bilinmez. Şu efsanede olduğu gibi:

Delikanlının sevdiği, Fırat'ın karşı kıyısında oturmaktadır. Delikanlı her gün Fırat'ı yüzerek geçer ve sevdiğiyle görüşür. Bir gün bu delikanlı sevdiğiyle oturmuş konuşurken, sevdiğinin gözündeki siyah leke gözüne çarpar. Ona “Gözüne ne oldu, o siyah leke nedir?” diye sorar. O da der ki “O leke bende doğuştan olan bir lekedir. Sen bu gün Fırat'ı geçmeye çalışma, boğulursun.” Delikanlı Fırat'ı geçmeye çalışırken gerçekten de boğulur.

Bu efsanede mekân net değildir. Sadece Fırat'ın kıyısı olarak verilmektedir. Ayrıca mitolojide pek olmayan bir özelliği de taşıyor. İnsanlara mesaj veriyor: Kişi sevdiğinin kusurunu görmeye başlamışsa aşkı da bitmeye başlamıştır. Delikanlı, güç veren sevgisi bittiği için boğuluyor.

Şahıs ve Olaylar

Efsane ve mitoloji en çok şahıs kadrolarıyla birbirinden ayrılırlar. Efsanelerdeki şahıslar genellikle bu dünyaya aittir. Sadece mitik efsanelerde ve tabiatüstü varlıklarla ilgili efsanelerde şahıslarda olağanüstülükler görülür.

Mitolojideki kahramanlar “seçkin” kişilerdir. Mitolojide sıradan insanların yeri ve rolü yoktur. Halbuki efsanelerde kişiler çoğunlukla sıradan kişilerdir.

Şahıslara bağlı olarak yaşanan olaylar efsanelerde ve mitlerde olağanüstülükler taşır. Mitler bir bütün olarak kutsiyet taşırken, efsanelerde kutsiyet sadece dini efsanelerde vardır.

Mitler bir oluşumu, evreni ve buna bağlı olarak dünya düzenini izah eder. Bu açıdan efsaneler daha yereldir. Ayrıca efsanelerdeki olaylarla çoğu zaman bir mesaj verilir. Bu mesaj, insanın kötü huylarının onlara zarar vereceği, kötülük yapanların cezalandırılacakları şeklinde genellenebilir.

Efsaneler tarihi ve yarı tarihi kahramanları ele alırlar (Sakaoğlu, 1992:23). Efsanelerimizdeki diğer kahramanlar genel olarak şunlardır: hükümdarlar, kurulu düzene baş kaldıranlar, bilginler, şairler, büyücüler, şeytan, cinler, periler, albastı, al karısı, ejderhalar, hayvanlar, bitkiler... Efsanelerdeki cin ve periler İslamiyetle birlikte mitolojideki ruhların yerini almış varlıklardır. Ayrıca hayvanların ve bitkilerin kaynağıyla ilgili efsaneler mitik efsanelerdir. Tabiatüstü güce sahip varlıklarla, hastalık ve sakatlık getiren varlıklar da mitoloji kaynaklıdır.

Ali Rafet Özkan çalışmasında, din mitoloji ilişkisi için “*mitolojinin tarihini insanlık tarihi kadar eskilere götürmek mümkündür. Çünkü mitolojiler tamamen insan ürünüdür ve onlar her türlü insani ihtiyaçlar karşısında insan düş gücünün bir çözüm yolu olmuştur. İnançla alakalı olan mitolojiler, dinlerin yorumlanması veya insanın somutlaştırma ihtiyacından dolayı dinin soyut taraflarının daha anlaşılır hale getirme çabalarının neticesinde teşekkül etmiştir. Öyle ki, bu insani tasavvurlar, bilhassa Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarının içine nüfuz etmiş ve onların içinde zengin bir mitolojik malzeme oluşturmuştur. Kur' an açısından böyle bir tahrifat söz konusu olmamasına karşın, halkın İslam 'ı algılamasında, halk inançlarında pek çok mitolojik unsur yerini almıştır. Gerek geçmişte ve gerekse*

günümüzde din ile mitoloji arasında sıkı bir ilişki sürekli var olagelmıştır” der (Özkan , 2002:9).

Göktürklerin ataları, Lin devleti tarafından yenilgiye uğratılıp yok edilir. Sadece, kol ve bacakları kesilerek bir bataklığa atılan bir çocuk kurtulur. Çocuğu besleyen bir dişi kurt ondan gebe kalır. Lin ülkesinin askerleri bu çocuğu bulup öldürürler. Kurt kaçıp bir mağaraya sığınır ve burada on çocuk doğurur. Kaoçı hükümdarının küçük kızı bir kurtla evlenir ve Kaoçı halkının türemesini sağlar (Çoruhlu, 113).

Kurdun yanı sıra at (Yakutlarda), öküz, inek (Kitanlarda), kartal ve diğer avcı kuşlar (Yakutlar, Teleütler), Hayat Ağacı -özellikle kayın ağacı-(Yakutlarda) Türklerin türediklerine inandıkları diğer varlıklardır. Ayrıca Töles ve Koçkar-Munduslar'da babasız doğum mitine rastlanır.

Şamanlar, insanlarla ruhlar arasında bağlantı kuran özel kişilerdir. Onların doğumu da olağanüstülükler taşır. Ak Şamanlar ve Kara Şamanlar olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Buryatlarda Şamanın doğuşu şöyle anlatılır:

Başlangıçta doğudaki kötü ruhlar ve batıdaki tanrılar vardı. Tanrılar insanı yarattı. İnsan önceleri mutluydu. Kötü ruhlar hastalık yaymaya başlayınca insan kötü duruma düştü. Bunun üzerine tanrılar, ölüm ve hastalıkla savaşması ve insanlara yardım etmesi için onlara bir Şaman göndermeye karar verir. Şaman olarak gönderilen kartalın dilinden insanlar anlamaz ve ona güvenmez. Kartal döner ve tanrılara ya kendisine insanlarla konuşma yeteneğinin verilmesini ya da Buryatlara kendi cinslerinden bir Kam gönderilmesini söyler. İkinci dileği kabul edilir, kartal insan şeklinde dünyaya geri gönderilir. Kartal, bir ağacın altında uykuya dalmış bir kadın görür, onunla evlenir ve ilk Şaman doğar (Çoruhlu, 66).

Sibirya Yakutlarına göre Şaman, yer altına bir canavar yılanın boğazından girerek ve vücudunda seyahat ederek gider.

Ruh-Şaman tek gözlü, tek elli ve tek bacaklıdır. Yakutlara göre kuş Ana-Şaman'ın ruhunu yer altında kuş şeklinde olgunlaşmaya bırakır. Kuş motifi, Şaman'ın manevi yolculuğunda onun “donuna girme”yi ifade etmektedir.”Donuna girme” efsanelerde ve İslami kültürde de vardır. Ancak kahramanın şekil değiştirmesi efsanelerde daimi ve maddidir. Taş kesilme efsanelerinde bunu görürüz. Bitki ve hayvanların kaynağını ifade eden efsanelerde şekil değiştirme somuttur. Dini efsanelerde ise tay-ı mekân söz konusudur. Soyut ve somut değişiklik iç içedir.

Efsane kahramanlarının biçim değiştirmesi beddua, keramet, utanma veya cezalandırma sonucudur (Köksel.). Mitolojide ise bu, o dünyanın gereği, olağan bir hâdisedir.

İbibik kuşu vaktiyle yeni bir gelinmiş. Güzelliğini görmek ve kendisini daha da güzelleştirmek için aynanın karşısında taranırken kaynbabası görür.

Utancından Allah'a yalvarır. Allah da onu kuşa dönüştürür. Başındaki kepez de saçını tararken başında kalan tarağıdır (Sakaoğlu, 1989:86.).

Manisa'nın güneyindeki Sipil Dağı yöresinde vaktiyle birbirinden güzel üç kızı olan bir anne yaşarmış. Bir gün, üç kardeş dolaşıp eğlenmek için kırlara çıkarlar. Bir ağacın altında otururlarken bir yılan tarafından sokulurlar ve ölürlər. Anne bu acıya dayanamaz, Allah da onun acı çekmesini dilemez, kızlarıyla beraber taş keser. Yılan belli günlerinde bu taş ağlarmış. Yöredekiler bu dönemin, annenin taş kesilmeden önceki acılı günleri olduğunu söylerler (Sakaoğlu, 22).

Görüldüğü üzere efsanelerin kahramanları sıradan kişiler olabilmektedir.

Ermeni savaşı sırasında Celal Baba, Kars Kalesi'nin kapı muhafızıdır. Ermeniler Karadağ istikametinden saldırırlar. Celal Baba saatlerce savaşır. Sonunda bir Ermeni onun başını gövdesinden ayırır. Celal Baba, düşen başını koltuğuna alarak savaşımaya devam eder. Düşman bozguna uğrar ve Celal Baba olduğu yere yığılır. Onu düştüğü yere gömerler. Mezarı Kars Kalesi'nin girişindedir (Sakaoğlu, 116).

Bu efsanedeki olay olağanüstü, şahıslar ve yer gerçektir.

Mitlerde yukarıda belirttiğimiz kahramanların dışında köpek başlı insanlar, tek gözlü canavarlar, çift başlı kartallar(Göktürkler), yedi başlı devler(Altay Türklerinde Ay'la savaşırılar), geyikler, kuğular, kazlar, tavşan ve tilki gibi varlıklar önemli yere sahiptir.

Efsane ve mit karşılaştırmasını şu şekilde toparlayabiliriz:

1. Efsanenin zamanı mitlerin zamanına göre daha yakın bir geçmiştir. Günümüzde yeni efsaneler oluşabilir. Mit için bu söz konusu değildir.
2. Mitlerdeki yer başka bir dünyadır. Efsanenin mekânı günümüz dünyasıdır.
3. Mitler kutsiyet ifade eder. Efsanelerde kutsiyet dini efsanelerde vardır, diğerlerinde yoktur.
4. Efsanelerin kahramanları dünyaya aittir. Cinler ve diğer tabiatüstü varlıklar mit kaynaklıdır. En azından efsane kahramanları yarı tanrı insanlar ve tanrılar değildir. Mit kahramanları sıradan değildir.
5. Efsane ve mitler inanma yönünden gerçek kabul edilirler.
6. Mitler yaratılışa dayanır ve geneldir. Efsaneler daha yerel ve daha bireyseldir.

SONUÇ

Efsane ve mitler, toplumumuzun dünyayı anlamlandırmasının sonucudur. Efsane ve mitler, insana zaman içinde yerini tayin etme, geçmiş ve gelecekle bir bağ kurma imkânını verir. El sanatlarında, hatta plâstik sanatlarda; geleneklerde efsane

ve mit dünyasını yaşatırız. Bunlar bir milletin şuurunu canlı tutarlar. Toplumun duygu ve düşünce dünyasının kaynağını teşkil eden efsane ve mitler, geleceğin şekillenmesinde ilham kaynağı olmaktadır.

KAYNAKÇA

Ansiklopedim. <http://www.ansiklopedim.net>

Büyük Türkçe Sözlük <http://www.tdk.gov.tr>

Çoruhlu, Y. (1998). *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul.

Develioğlu, F. (1962). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.

Erhat A. (1972). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul

Köksel, B. (1998). Gazi Antep Efsanelerinde Şekil Değiştirme Motifi Üzerine, bildiri. *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni*, 30 Kasım-2 Aralık 1998, Adana. http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum/semp_3/koksel.php

Necatigil, B. (1978). *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.

Ögel, B. (1997). *Türk Mitolojisi C.I-II*, İstanbul.

Ögel, B. (1989). *Türk Mitolojisi*, Ankara.

Özkan, A. R. (2002). Din - Mitoloji İlişkisi *EKEV Akademi Dergisi* 6,(11) s. 9-20

Püsküllüoğlu, A. (1984). *Anadolu Efsaneleri*, İstanbul.

Sakaoğlu, S. (1989). *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara.

Sakaoğlu, S. (1992). *Efsane Araştırmaları*, Konya.

Türk Ansiklopedisi. (1966). *Milli Eğitim Basımevi*. Ankara.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. (1979). Dergah yayınları İstanbul.